

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՆՈՐԱՍՏԵՂՃԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱԼԵՐԻ ՄԻՐՁՈՅԱԼ

Չայաստանն ընդունված է դասել «անցումային» կամ «փոխակերպվող» (տրանսֆորմացիոն) տեսակի հասարակությունների շարքը: Ի՞նչ է դա նշանակում: Քաղաքատնտեսական բնութագրման առումով՝ նախկին սոցիալիստական կացութաձևից անցում է կատարվում կապիտալիստականին, քաղաքակրթական առումով՝ սկսում են ուրվագծվել հետարդյունաբերական հասարակությանը բնորոշ գծերը, իսկ սոցիալ-փիլիսոփայական ընդհանրացման տեսանկյունից հանրային կյանքի առավել խորքային փոխակերպումներից մեկը հատկապես նորաստեղծության, գիտատեխնիկական առաջընթացի համար սոցիալ-տնտեսական միանգամայն նոր իրողության գոյացումն է:

Կատարված և կատարվելիք փոփոխությունների շարքում ինչո՞ւ ենք առանձնացնում նորաստեղծության պահը: Բանն այն է, որ 1990–1991 թթ. սկսված քաղաքական և տնտեսական վերափոխումներն ակնհայտ են. խորհրդային կուսակցապետության փոխարեն՝ բազմակուսակցականության հաստատում, գրաքննության փոխարեն՝ զանգվածային միջոցների անկաշկանդ գործունեություն, կենտրոնացված պլանային տնտեսության փոխարեն՝ ազատ շուկայական կարգավորում, պետական սեփականության մենատիրության փոխարեն՝ սեփականատիրության ձևերի բազմազանություն, մասնավոր ձեռներեցության կաշկանդման փոխարեն՝ ազատ ծավալում, ապրանքների սղության փոխարեն՝ բազմազանություն, ծառայությունների և սպասարկման տեսակների լայն ընտրություն: Սրանք, հիրավի, «սոցիալիզմից» արտադրամիջոցների համաժողովրդական (պետական) սեփականատիրության գերակայությանը խարսխված հասարակարգից, «կապիտալիզմին»՝ ազատ շուկայական հարաբերություններին, աստիճանաբար անցնելու ցուցիչներ են: Իսկ առավել բնութագրականը գիտատեխնիկական առաջընթացի սոցիալ-տնտեսական պայմանների որակական փոփոխությունն է: Եվ կարճ ժամանակամիջոցում հանրության և անհատի կյանքի բոլոր բնագավառները հեղեղած տեղեկատվության նորագույն տեխնիկական միջոցները, ապրանքների ու ծառայությունների լայն տեսականին հիմք են տալիս հարցնելու՝ հնարավոր կլինե՞ր արդյոք այսօրինակ բուռն զարգացումը, եթե պահպանվեր խորհրդային համակարգը:

Փոքր-ինչ հանգամանորեն անդրադառնանք հարցին: Ինչպես հայտնի է, ԽՍՀՄ-ի օրոք առերևույթ խրախուսվում էր նորարարությունը, գործում էին «Գյուտարարների և նորարարների» միություններ, «Տեխնիկայի տներ»

և այլն, սակայն բուն տնտեսությանը՝ գերապահավորման ուղղվածությամբ, կուսակցական համագումարների նախանշած հնգամյակները կատարելու պարտադրված պաթոսով, իրական ձեռներեցության և անձնական շահագրգռվածության կաշկանդմամբ, խորթ էր նորաստեղծության ոգին: Այսօրվա ըմբռնումների դիրքերից կարելի է պնդել, որ խորհրդային պլանավորումը՝ երկարաժամկետ (մինչև 15 տարի), միջնաժամկետ (հնգամյա) և ընթացիկ պլաններով, Պետպլանի պես հզոր գործադիր մարմնով, ներկազմակերպական պլանբաժիններով, վերահսկողական ծավալուն ցանցով, խոցելի էր բուն պլանավորման էության մեկնաբանության առումով: Նկատի ունենք թե՛ պլանավորման ոչ ճկուն մեթոդաբանությունը (բացարձակ որոշակիությունն ապահովելու նպատակը), թե՛ պլանների կատարման մեջ բյուրոկրատական հսկա ապարատի դանդաղաշարժությունը, քաջքշուկը, մանրախույզ վերահսկողությունը: Իսկ առավել վնասակարը խելամիտ ռիսկ, որակական նորարարություն դրսևորելու հնարավորության բացառումն էր: Ձևականորեն հնգամյա պլանի հռչակմանը հետևում էր սոցիալիստական մրցության խթանումը, «Հնգամյակը՝ չորս տարում» հանդիպակաց շարժումը, ավելին՝ գոյություն ունեին աշխատավորների ստեղծագործական ակտիվությունն առերևույթ խթանող կառույցներ, պարզավճարներ, պատվոգրեր, «Պատվո տախտակ», կոչումներ, մեծարանքի այլ ձևեր, սակայն տնտեսությանը ներքնապես խորթ էր պլանավորման մեջ ճկունության, նախաձեռնողականության, նորարարության ոգին: «Պլանը օրենք է, գերակատարումը՝ պատիվ» կարգախոսը սոսկ քանակական-ժամանակային գերակատարում էր ենթադրում, այլ ոչ՝ նաև որակական, իսկապես նորարարական: Գերկենտրոնացված կառավարումն ուղղակի սահմանափակում էր թե՛ ձեռնարկությունների և թե՛ աշխատողների ինքնուրույնությունը՝ դարձնելով նրանց սոսկ պլան կատարողներ: Իսկ ձեռներեցությունը, դրան առնչվող ռիսկը «սոցիալիստական պլանավորման» տեսության մեջ բացառվում էին սկզբունքորեն: Պատճառն այն էր, որ նորարարությունը, նախաձեռնողականությունը, ռիսկը ենթադրում են ապագայի անորոշություն, վտանգի տարր, ձախողման հավանականություն: Կազմակերպությունների ղեկավարները, տնտեսավարման դառը փորձից ելնելով, խուսափում էին ինքնուրույն քայլերից, տարեվերջին զրոյացնում խնայողությունը՝ թեկուզ անմիտ ծախսերով, որպեսզի հաջորդ տարում ֆինանսավորումը չկրճատվեր:

Գերապահավորման դիրքորոշումը մեթոդաբանորեն մասամբ արդարացված էր գաղափարական կանխավարկածով. դա խորհրդային հասարակության՝ իբր անշեղորեն խորացող սոցիալական համասեռության դրույթն էր՝ զանազան տարազներով՝ «միասնական խորհրդային ժողովուրդ», «խորհրդային ապրելակերպ», «մտավոր և ֆիզիկական աշխատանքի մերձեցում», «քաղաքի և գյուղի տարբերությունների վերացում», «կոմունիստների և անկուսակցականների անխախտ բլոկ», «ազգերի ծաղկում և մերձեցում»: Սրանց գունարած՝ ոչ միայն հասարակագետների, այլև շարքային քաղաքացիների շրջանում այն պատկերացումները, թե ԽՍՀՄ-ին իսկապես բնորոշ է համաժողովրդական սեփականատիրությունը, դասակարգերի միջև իշխում է համերաշխությունը, սոցիալիստական պետու-

թյունը որակապես այլ բնույթ ունի և այլն: Միատարր, հակամարտություններից զերծ միջավայրում պլանավորումն ավելի հիմնավոր պիտի լինի, քան տարասեռ, բևեռացած, բախումնային միջավայրում: Մինչդեռ անորոշության տարրն իսպառ բացառող մեթոդաբանությամբ կատարվող պլանավորումը նաև տնտեսապես էր անարդյունավետ (թեև ԽՍՀՄ հունքային ու էներգետիկական վիթխարի պաշարները երկար ժամանակ հնարավորություն էին տալիս խուսափելու տնտեսական փլուզումից, իսկ լրատվամիջոցների կուսակցական վերահսկողությամբ հանրությունը տեղեկանում էր միայն հնգամյակների գերակատարման մասին): Այսօր ակնհայտ է, որ երկրի առաջատար տնտեսագետները, համենայն դեպս անցյալ դարի 80-ական թվականների կեսից, դա հասկանում էին¹: Սակայն այնքան անսասան էր գերկենտրոնացված պլանավորման ու կառավարման կարծրատիպը, որ բարեփոխիչ քննադատներն իսկ լուծումը դարձյալ տեսնում էին «ցենտրալիզմի» ուժեղացման մեջ, այն վերապահումով, որ հետագա կենտրոնացման մեջ գերիշխեն տնտեսական, այլ ոչ վարչական լծակները²: Եթե այս իրողությունը արտահայտենք փիլիսոփայության լեզվով, ապա եզրակացությունն այն պիտի լինի, որ խորհրդային պլանավորումը հավակնում էր ապագայի լիակատար իմացությանը, բացառում որևէ պատահականություն և շեղում, ուստի և՛ ինքնաբուխ, չպլանավորված նորաստեղծություն: Պերճախոս է, որ հատկապես սոցիալական զարգացման բնագավառում (կրթություն, մշակույթ, առողջապահություն) պլանավորման ցուցանիշների և չափանիշների մեթոդաբանության մեջ չկար անորոշության պահ, այսինքն՝ առհասարակ չէր նախատեսված ծրագրերի ձախողման որևէ հավանականություն, չկար անհանգստություն. գերլավատեսական ոգով ինչ որ պլանավորված է՝ անպայման կարվի: Իհարկե, այդօրինակ խանդավառությունը պատրանք է, ինքնախաբեկանք. անհնար է ամեն ինչ լիովին կանխատեսել, իսկ սոցիալիստական հասարակարգի՝ հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներն ամխտիր ընդգրկող պլանավորումը՝ «տոտալ պլանավորումը», ինչպես բացատրել է Կարլ Յասպերսը, ըստ էության խելամիտ, օգտակար պլանավորման ոչնչացումն է և բացառապես ուղղված է վարչաբյուրոկրատական ապարատի գերիզոր իշխանության վերարտադրությանն ու հետագա ամրապնդմանը³:

Եվ ահա, տասնամյակներ շարունակ պնդելով «սոցիալիզմի առավելությունների» մասին (որոնց մի մասի իրական առկայությունը, իհարկե, անժխտելի է՝ գործազրկության բացակայություն, անվճար ուսուցում, բուժսպասարկում, կենսաթոշակային ապահովում և այլն), այսօր հարկադրված ենք արձանագրելու հենց «կապիտալիզմի առավելությունները» նորաստեղծության, գիտատեխնիկական հարատև զարգացման ասպարեզում: Անցումային հասարակությունների երկու տասնամյակից մի փոքր ավելի գոյությունը հիմք է տալիս համաձայնելու հունգարացի տնտեսագետ Յանոշ Կորնայիի այն մտքին, թե «կապիտալիզմի առավելություններ»

¹ Տե՛ս **Петраков Н. Я.** Экономика и государство // Не смей командовать! М., 1990, **Попов Г. X.** Эти четыре года. М., 1989:

² Տե՛ս **Лацис О. Р.** Экономическая централизация и централизм управления: проблемы взаимосвязи. М., 1987, էջ 151:

³ Տե՛ս **Ясперс К.** Смысл и назначение истории. М., 1991, էջ 185–205:

րից մեկը նրա նորաստեղծական և դինամիկական էությունն է. սրընթաց նորաստեղծությունը և դինամիզմը կապիտալիստական համակարգի ոչ թե պատահական բնութագրերն են, այլ էութենական հատկությունները»⁴:

Իսկապես, ավատատիրական հասարակության ընդերքում ձևավորված «երրորդ խավը»՝ բուրժուազիան, բաղկացած հաջողակ ու հարստացած արհեստավորներից, վաճառականներից, արդյունաբերողներից, հակադրվեց իշխող ազնվականության անգործունյա ապրելակերպին, առաջ մղեց «աշխատանքի բարոյականության» հիմնագաղափարը, թե ամեն մարդու հարկավոր է գնահատել ոչ թե ծագմամբ, այլ անձնական վաստակով, ձեռներեցությամբ, նախաձեռնողականությամբ, անձնական ջանքերի չափով (self-made man): Առավելապես սպառնանք կողմնորոշված ավատատիրական բնամթերային տնտեսությունը, որ առանձնապես շահագրգռված էր տեխնոլոգիական առաջընթացով (լիովին բավարարված էր ձեռքի գործիքին հասու աշխատանքի արտադրողականության մակարդակով), աստիճանաբար արտամղվեց շուկային կողմնորոշված, հանուն ձեռնարկատիրական շահույթի իրականացվող, շարունակաբար ընդլայնվող տնտեսավարմամբ: Վերջինս արմատապես փոխեց նաև նոր հասարակարգի սեփական տեխնոլոգիական հիմքը. չբավարարվելով արհեստագործական աշխատանքի արտադրողականությամբ՝ կապիտալիզմը հզոր խթան դարձավ արտադրության մեջ մանուֆակտուրայի, ապա մեքենաների զանգվածային գործադրման՝ XVIII դարավերջի–XIX դարասկզբի արդյունաբերական հեղափոխության համար: Ազատ շուկայական հարաբերությունները նախկին դարաշրջանների համեմատ անկասելի թափ հաղորդեցին գիտության, տեխնիկայի, արտադրության զարգացմանը, նոր որակ հաղորդեցին սոցիալական փոփոխություններին:

Դժվար է ավելի պատկերավոր գնահատել բուրժուազիայի հեղափոխիչ, նորարարական առաքելությունը, քան արել են Կարլ Մարքսն ու Ֆրիդրիխ Էնգելսը «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստում» (որի նպատակը, անշուշտ, կապիտալիստական հասարակարգի անխուսափելի կործանման հիմնավորումն էր՝ սեփական «գերեզմանափորի»՝ պրոլետարիատի ձեռքով). «Բուրժուազիան իր դասակարգային տիրապետության ավելի պակաս, քան հարյուր տարվա ընթացքում ավելի բազմաթիվ և ավելի վիթխարի արտադրողական ուժեր է ստեղծել, քան նախորդ բոլոր սերունդները միասին վերցրած: Բնության ուժերի հպատակեցում, մեքենայական արտադրություն, քիմիայի կիրառում արդյունաբերության և հողագործության մեջ, շոգենավագնացություն, երկաթուղիներ, էլեկտրական հեռագիր, ամբողջ աշխարհամասերի յուրացում հողագործության համար, գետերի հարմարեցում նավարկության համար, կարծես գետնի տակից դուրս կոչված բնակչության ամբողջ մասսաներ, – նախկին դարերից ո՞րը կարող էր կռահել, թե այդպիսի արտադրողական ուժեր են նիրհում հասարակական աշխատանքի ընդերքում»⁵:

Ձարգացնելով կապիտալիստական տնտեսությանը ներքնապես հա-

⁴ **Корнаи Я.** Инновации и динамизм: взаимосвязь систем и технического прогресса // "Вопросы экономики", 2012, № 4, с. 4.

⁵ **Կ. Մարքս, Ֆ. Էնգելս,** Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը // **Կ. Մարքս և Ֆ. Էնգելս,** Ընտիր երկեր երեք հատորով, հ. 1, եր., 1972, էջ 142, 144:

տուկ նորաստեղծության երևույթի մարքայան բնութագրումը՝ ավստրիացի նշանավոր տնտեսագետ Յոզեֆ Շումպետերը ձևակերպել է «ստեղծագործական կործանման» (creative destruction) գաղափարը: «Կապիտալիզմը, սոցիալիզմը և ժողովրդավարությունը» գրքում կարդում ենք. «Կապիտալիզմն իր իսկ բնույթով տնտեսական փոփոխության ձև է կամ մեթոդ, որը ոչ միայն երբեք չի դադարում, այլև չի կարող դադարել»⁶: Փոփոխությունները կարող են լինել տարբեր պատճառներով՝ պատերազմ, հեղափոխություն և այլն, բայց «դրանք չեն փոփոխությունների գլխավոր շարժիչը... Հիմնական ազդակը, որը կապիտալիզմի շարժիչը մշտապես գործողության մեջ է պահում, գալիս է սպառողների համար նոր բարիքներից, արտադրության կամ փոխադրանու նոր մեթոդներից, նոր շուկաներից, արտադրության կազմակերպման նոր ձևերից, որ ստեղծում է կապիտալիստական ձեռնարկչությունը»⁷:

Իհարկե, նորաստեղծությունը՝ որպես երևույթ, բնավ էլ կապիտալիզմով չի սկսվել: Մարդկային քաղաքակրթության ամբողջ ընթացքը հնարավոր չէ պատկերացնել առանց հարատև փոփոխությունների, կյանքի բոլոր բնագավառներում նորույթների բացահայտման և ներդրման: Դրանք տարբեր ազդեցություն են ունեցել տնտեսության և ամբողջ հանրային կյանքի զարգացման վրա. մի մասը, հիրավի, շրջադարձային նշանակության «գյուտեր» են՝ անիվը, վառոդը, տպագրական մեքենան, ներքին այրման շարժիչը, հարահուրը, հեռախոսը, համացանցը և այլն: Այդուհանդերձ, անզան առերևույթ գործնական մեծ նշանակություն չունեցող նորույթները նույնպես «նորաստեղծության» տեսակ են:

Գրականության մեջ առավել տարածված է հետևյալ ըմբռնումը. **Նորաստեղծությունը** («նորարարությունը», «նորամուծությունը», «innovation», «нововведение», «инновация») «նորույթի» («նորության», «invention», «новшество») գիտական կամ տեխնիկական նոր գաղափարի վերածումն է որոշակի հոգևոր կամ նյութական բարիքի կամ ծառայության, որը բավարարում է սպառողի որոշակի պահանջմունք և այդքանով տնտեսական արժեք ունի: Այդուհանդերձ, մինչ հետագա շարադրանքը կարիք կա եզրաբանական որոշակի ճշգրտում անելու, քանի որ գիտության, տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի, հանրային կյանքի կառավարման զանազան ասպարեզներում նոր երևույթը՝ որպես որոշակի հասկացություն, ինչպես մասնագիտական գրականության մեջ, այնպես էլ պաշտոնական փաստաթղթերում և տեղեկատվության զանգվածային միջոցներում նշանակվում է զանազան բառերով, հիմնականում՝ «ինովացիա», «նորամուծություն», «նորաստեղծություն», «նորարարություն»:

Ժամանակակից բառագործածության առումով ակնհայտորեն հնացել է «ինովացիա» եզրի գործածությունը, այնպես որ, կարծում ենք, հասունացել է «ինովացիոն գործունեությանը պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի (23. 05. 2006) վերախմբագրման անհրաժեշտությունը (դա վերաբերում է նաև որոշ դրույթների բովանդակությանը):

«Innovation» բառը հայերենում դեռ գործածվում է «նորամուծություն»

⁶ J. A. Schumpeter, Capitalism, Socialism and Democracy. London, 2003, p. 82.

⁷ Նույն տեղում, էջ 83:

ծնով⁸, ինչը ոչ միայն անհարկի զուգաձևություն է գոյացնում, այլև իմաստային շփոթնումը: Մեր տեսակետից՝ «նորամուծությունը» կարող է գործածվել որպես նորաստեղծության ավելի ընդգրկուն շղթայի մի օղակի անվանում, նեղ և ստույգ իմաստով՝ «նորույթի» ներդրման, «նորը մուծելու» առումով: «Նորաստեղծությունը» ենթադրում է նոր գիտելիքի ստեղծում (դրանից է սկսվում նորաստեղծական գործունեությունը), մինչդեռ «նորամուծվել» կարող է արդեն եղած, հայտնի տեղեկությունը (ապրանքը, տեխնոլոգիան, մեթոդը):

Անցած դարի վերջին արձանագրվում էր, որ ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային մակարդակում նորամուծության հին մոդելները չեն համապատասխանում նոր իրողություններին, ուստի կարևորվում էր «նոր մոտեցումների անհրաժեշտությունը»⁹: Մեր օրերում դա ավելի է շեշտադրվում. «Անհետաձգելի փոփոխությունները պահանջում են համարձակ, ստեղծագործական թռիչքներ՝ նոր մտածողություն, նոր տեխնոլոգիա, համագործակցության նոր եղանակներ, նորաստեղծական ազատ մոտեցում հիմնախնդիրների լուծմանը»¹⁰: Իսկապես, ներկայումս նորաստեղծության երևույթն արդեն համընդհանուր ուշադրության առարկա է: Եվ տեղին է ասված, թե նորաստեղծությունը «դարձել է առավել հաճախ կրկնվող բառ (buzzword), թեպետ երբեմն բուն իմաստով չի գործածվում. բոլոր կազմակերպություններն իրենք իրենց հռչակում են նորաստեղծական»¹¹:

Ամեն նորություն դեռ նորաստեղծություն չէ, ոչ էլ այդպիսին է առանձին, մեկուսի վերցված փոփոխությունը: «Նորաստեղծությունները պլանավորված փոփոխություններ են՝ մտահղացված իբրև բարելավում՝ համաձայն ձեռնարկիչների արժեքների»¹²: Այսպես հիմնավորվում է նորաստեղծությունների կառավարման գաղափարը, այլ կերպ ասած՝ թեպետ երևույթն ինքը՝ որպես հայտնագործություն, մարդու ինտելեկտի արգասիք, կառավարելի չէ սկզբունքորեն¹³, բայց կառավարելի է դառնում որպես նորաստեղծական շղթայի օղակ, տեխնիկական նորույթ, զանգվածային արտադրության առարկա, շուկայական ապրանք:

Եվ քանի որ նորաստեղծությունները հանրայնորեն հույժ նշանակալից են դարձել, հարկավոր է խոսել դրանց համակարգված կարգավորման

⁸ Տե՛ս «Նորամուծական գործունեություն» / Ծ. Ջ. Կարապետյանի ընդ. խմբ., Եր., 2013:

⁹ **K. R. Harrigan**, Strategic Flexibility. A Management Guide for Changing Times. Lexington: 1985, p. 49.

¹⁰ **B. Verwaayen**, The World Needs Open Innovation // <http://www.ipeg.eu/wp-content/uploads/Insead-The-Global-Innovation-Index-2011.pdf>

¹¹ **J. Wade**, The Ten Types of Innovation // <http://www.rmmagazine.com/2013/06/28/the-ten-types-of-innovation/>

¹² «Managing Change in the Public Services» / Ed. by M. Wallace, M. Fertig, E. Schneller, Malden, 2007, p. 19.

¹³ Այդպես է, եթե ելնենք «կառավարում» երևույթի ստույգ սահմանումից՝ որպես «աշխատանքի կատարում այլոց միջոցով»: Այստեղ ոչ թե կառավարիչը, այլ հենց կառավարվողն է նորաստեղծության սուբյեկտը: Հիշենք սոկրատեսյան «մաևտիկան». ոչ թե մանկաբարձուհին, այլ հղի կինն է ծնում, ուստի առաջինի դերը երկրորդին օգնելն է (ինչպես Սոկրատեսի դերն էր դիմացինին օգնելը, որ սեփական հոգուց ճշմարտություն ծնի):

մասին: Համակարգվածության պահանջը վերաբերում է, անշուշտ, բոլոր տեսակի օբյեկտների կառավարմանը: Բայց պատահական չէ, թերևս, որ հատկապես մեր խնդրո առարկայի համար է կատարվել շատ պերճախոս մի համեմատություն. «Նորաստեղծության կառավարումը նման է օլիմպիական խաղերի հնգամարտին. միայն մեկ մարզաձևում նույնիսկ կատարյալ վարպետությունը դեռ երաշխիք չէ ոսկե մեդալ նվաճելու»¹⁴: Արդ, կարևոր է ըմբռնել, որ նորաստեղծությունների կառավարման համակարգի իրավական, տնտեսական և կազմակերպական գործոններից պակաս վճռորոշ չէ մշակութային գործոնի դերը: Օբյեկտիվորեն հավասար պայմաններում գտնվող կազմակերպությունների՝ նորարարական տարբեր մակարդակների զարգացման պատճառներից մեկը ներկազմակերպական իրողության, ամենից առաջ՝ կազմակերպության մշակույթի էական տարբերություններն են: Պարզվում է, որ հաջողակ ղեկավարների համար կազմակերպության մշակույթը ոչ թե սոսկ հիմնարկի ներսույթի պատշաճ ձևավորումն է, այլ ինքնին կառավարման միջոց:

«Նորաստեղծության մշակույթը» կարելի է բնորոշել որպես մարդկանց համակեցության և համատեղ գործունեության այն եղանակների ամբողջությունը, որոնք նպաստավոր են նորաստեղծության համար: Առավել էականը համապատասխան արժեքային համակարգի ապահովումն է, որի կենտրոնում լինի նորարարության հարատև ձգտումը: Ինչպես անհատական, այնպես էլ թիմային ստեղծագործության համար կարևոր են բազում գործոններ՝ ֆինանսական, կազմակերպական և այլն, բայց վերջիվերջո վճռորոշը մարդ արարածին էութենապես բնորոշ արարման անհագ ծարավն է: Նորաստեղծության մշակույթի ձևավորման խնդիրը որոշ հեղինակներ երբեմն առաջարկում են բավական հիմնավոր կանոնների ձևով¹⁵, բայց որքան էլ դրանք հաջող ձևակերպվեն, չպետք է, կարծում ենք, ընկալվեն զուտ որպես տեխնոլոգիա, գործողությունների քայլաշար (ալգորիթմ): Նորաստեղծության մշակույթի ձևավորումը ընդգրկում մշակութային խնդիր է, ուստի և հանրային կառավարման կարևոր օբյեկտ:

«Նորաստեղծության մշակույթի» ձևավորման հիմնախնդիրները կարելի է քննարկել երկու մակարդակով՝ առանձին կազմակերպության և ամբողջ հասարակության: Առաջին դեպքում առավել կարևորը կորպորատիվ մշակույթի շրջանակներում նորաստեղծությամբ զբաղվողների համար արտոնյալ պայմանների ստեղծումն է: Ամեն մի կազմակերպության ներսում, լինի գիտական թե կրթական, արդյունաբերական թե սպասարկող, խորհրդատվական թե կառավարման, նորարարները միշտ էլ համեմատաբար փոքր թիվ են կազմում. «...քչերը երկնողներ, մնացածը՝ կրկնողներ» (Պարույր Սևակ): Կարծում ենք, ներկազմակերպական նորաստեղծության ասպարեզում ևս գործում է Վիլֆրեդո Պարետոյի նշանավոր սկզբունքը 20:80 հարաբերակցության մասին, այսինքն՝ կազմակերպության անդամ-

¹⁴ K. Goffin, R. Mitchell, Innovation Management: Strategy and Implementation Using the Pentathlon Framework. New York, 2005, p. 2.

¹⁵ Տե՛ս S. Kaplan, 6 Ways to Create A Culture of Innovation // <http://www.fastco-design.com/1672718/6-ways-to-create-a-culture-of-innovation>, M. Dittkoff, 50 Ways to Foster a Culture of Innovation // <http://www.innovationexcellence.com/blog/2010/08/30/50-ways-to-foster-a-culture-of-innovation/>

ների 20 տոկոսն է «երկնող», 80-ը՝ «կրկնող»: Վերջիններիս դերն էլ պակաս կարևոր չէ նորաստեղծության հետագա բարեհաջող ընթացքի համար, թեկուզ այն պատճառով, որ «երկնողները» հազվադեպ են լինում նաև նորույթը «իրացնող», «տարածող» և «առևտրայնացնող»: Անտարակույս, բոլորը չեն կարող զբաղվել նորաստեղծությամբ. խնդիրը միայն դրա համար անհրաժեշտ որակավորումն ու ցանկությունը չէ¹⁶: Որքան էլ որպես «գիտելիքահենք» հռչակենք հասարակությունը (knowledge-based society) կամ առանձին կազմակերպությունը (knowledge-based organization), միևնույնն է, դրանց անդամների մեծ մասն այլ գործառույթ է կատարում՝ վերարտադրման, կազմակերպման, անվտանգության, մատակարարման, ուսուցման, հաշվառման, կառավարման և այլն: Այնպես որ, հանուն նորաստեղծական զարգացման, պետք է ընդունել մարդկանց բնական անհավասարությունը, օժտվածության տարբերությունը, անկրկնելիությունը (ի հակադրություն ստալինյան «անկրկնելի մարդիկ չկան» գաղափարախոսության), և հատկապես 20 տոկոսի գործունեության համար պետք է ստեղծել բարենպաստ պայմաններ՝ տնտեսական, կազմակերպական, բարոյահոգեբանական: Հիշենք, վերջապես, խորհրդային սոցիալիզմի փլուզման դառը դասերից մեկը. թեպետ հռչակված էր «յուրաքանչյուրից՝ ըստ ընդունակությունների, յուրաքանչյուրին՝ ըստ աշխատանքի» սկզբունքը, սակայն իրականում գերիշխում էր հավասարարական (եզալիտարիստական) բաշխումը, քանի որ այդ «յուրաքանչյուրին» վճարում էին ոչ թե փաստացի կատարված աշխատանքի, այլ զբաղեցրած աշխատատեղի համար, ինչն էլ հիասթափեցնում էր նախաձեռնող, ստեղծարար, ավելին անելուն հակված մարդուն, օտարում սեփական աշխատանքային գործունեությունից:

Միևնույն ժամանակ, չպետք է մոռանալ, որ կազմակերպությունը մեկուսացված չէ հանրությունից, և արտաքին միջավայրի մշակութային առանձնահատկությունները միշտ էլ անդրադառնում են ներկազմակերպական վիճակի վրա: Իսկ համահանրային (սոցիետալ) մակարդակով նորաստեղծության մշակույթի ձևավորման և դրա՝ որպես նորաստեղծությունները խթանող բարենպաստ միջավայրի գործառույթան համար, կարծում ենք, առաջնահերթ են հետևյալ խնդիրները՝

- նորաստեղծության երևույթի հանրային բարձր վարկի ապահովումը,
- նորաստեղծական ավանդույթների ամրապնդումը,
- նորաստեղծական մտածելակերպի ձևավորումը,
- նորաստեղծության մարդկային կապիտալի համալիր օգտագործումը,
- նորաստեղծության շղթայի (նորաստեղծական նախագծի) բոլոր օղակներում (նոր գաղափարի հղացում – դրա հրապարակում – տեխնիկական նորույթ – առևտրայնացում) հիմնական դերակատարների միջև երկխոսային համագործակցության գործելակերպի արմատավորումը,

¹⁶ «Գիտության աշխարհը լեցուն է ջերմեռանդորեն աշխատող գիտնականներով, որոնք պետք եղածից դեռ մի բան էլ ավելի տիրապետում են տրամաբանորեն մտածելու հմտությանը, աշխատանքում խիստ բարեխիղճ են, բայց, այնուամենայնիվ, մեկընդմիջտ զրկված են նոր մտքեր առաջ քաշելու ունակությունից» (Է. Բոնո, Նոր մտքի ծնունդը, Եր., 1982, էջ 16):

- նորաստեղծության առաջնորդումը:

Նորաստեղծության հանրային բարձր վարկի ապահովումը բնավ էլ միայն քարոզչության առարկա չէ, այլ մտածողության և արժեքային համակարգի խորքային փոփոխության խնդիր: Եթե, օրինակ, պետության տնտեսական քաղաքականության հիմքում դրված է (բացահայտ կամ ներակա) առավելապես հումքային երկիր լինելու գաղափարախոսությունը (ինչպիսին Հայաստանն է կամ Ռուսաստանը), ապա դժվար է ակնկալել նորաստեղծական խանդավառության դրսևորում՝ որպես զանգվածային երևույթ: Իսկ ինչպիսի՞ն է **Հայաստանի սոցիալական բնութագիրը**. «Երկրի ապարդյունաբերականացում, անհավասարաչափ զարգացող տնտեսություն, խառնաբնույթ սեփականություն, շուկայականակերպ հարաբերություններ՝ ոչ մրցակցային, մենաշնորհային հատվածամասերի վիթխարի մասնաչափով, խոշոր կապիտալին սերտաճած պետական ապարատ, համապարփակ կաշառակերություն, կապիտալի նախնական կուտակման շրջանի վաշխառուական կապիտալիզմ, մանր և միջին բիզնեսի թույլ և թերզարգացած խավ, տնտեսապես ակտիվ բնակչության արտահոսք, ինչպես նաև կուտակված կապիտալի արտահանում»¹⁷: Միգուցե մնայլ պատկեր է ստեղծվում, և միշտ էլ կարելի է վիճարկել ամեն մի հետազոտական եզրակացություն՝ նշելով առանձին բացառություններ (ասենք՝ հայաստանյան որոշ ընկերությունների դիպվածային հաջողություններն արտաքին շուկայում), բայց իրական քաղաքականությունը պետք է հենվի սոցիալ-փիլիսոփայական չզուեղանակով իմացության վրա:

«Գիտելիքահենք» տնտեսություն (նաև՝ կառավարում) չի կարող ձևավորվել, ոչ էլ «գիտելիքամետ» կրթահամակարգ կամ էլ «գիտելիքակենտրոն» արժեքային համակարգ լինել, քանի դեռ գիտելիքի և գիտելիք արարողների ու սերմանողների հեղինակությունը մեզանում զիջում է օլիգարխ-պատգամավորների, շուր-բիզնեսի «աստղերի», քրեական հեղինակությունների և կուսակցական դուրսարժուկների հանրային վարկին: Այդ նույն երևույթն են արձանագրում ռուսաստանցի վերլուծաբանները՝ անվանելով դա հետխորհրդային երկրներում գիտելիքահենք տնտեսության «զարմանալի պարադոքսը». այն դեպքում, երբ ամբողջ աշխարհում մրցակցային պայքար է ընթանում ստեղծագործ կադրերին, մասնավորապես ինժեներներին գրավելու և նրանց ներուժն օգտագործելու համար, այս երկրներում, ընդհակառակը, նրանց սոցիալական վարկը ցածր է և շարունակում է անկում ապրել¹⁸:

Անտարակույս, հայերս հարուստ ենք նորաստեղծության ավանդույթներով, համաշխարհային մշակույթի, գիտության, տեխնիկայի բոլոր ապարեզներում հանրաճանաչ և արժանավայել ներդրումներով. և սա սնապարծություն չէ, այլազգիներն են մեզ բնութագրել որպես «կրթիչ ցեղ»¹⁹:

¹⁷ Գ. Պողոսյան, Հայ հասարակությունը XXI դարակգրին, Եր., 2006, էջ 358:

¹⁸ Տե՛ս Кочетков В. В., Кочеткова Л. Н. Это креативности и статус инженера в постиндустриальном обществе: социально-философский анализ // "Вопросы философии", 2013, № 7, էջ 3:

¹⁹ «Քաղաքացիական և տնտեսական անցքերը քշում էին տեղից տեղ, աշխարհից աշխարհ այս զարմանալի գեղարվեստորեն և գրականորեն օժտված և կրթիչ ցեղը, որն իր հետ սփռում էր արվեստը, գեղարվեստի ճաշակը և դպրության լույսը, թե՛ հեռու

Բայց այդ ավանդույթները կարող են կենսունակ լինել ու ամրապնդվել միայն համապատասխան մշակութային և բարոյահոգեբանական միջավայրում: Մինչդեռ այսօր տքնաջան աշխատանքը, հետազոտական պրպտումները, գիտությանը նվիրվածությունը, ցավոք, հանրության արժեքային սանդղակի ստորին աստիճաններում են, տեղը զիջել են ամեն զնով հարստանալու մոլուցքին, փողի պաշտամունքին, կլանային շահերին ենթարկվելուն: Իսկ առավել ցավալին այն է, որ գիտության և գիտաշխատողների հանրային դերի անսքող նվաստացումը դրսևորվում է ոչ միայն առտնին զրույցներում կամ հեռուստասերիալներում, այլև անգամ պետական ամենաբարձր մակարդակի պաշտոնյաների դատողություններում:

Եվ պետք է հասկանալ, որ գիտական, ստեղծագործական աշխատանքի հանրային ոչ բարձր հեղինակությունը բնավ էլ միայն ցածր վարձատրության հետևանքը չէ: Այստեղ հանրային կյանքի ներդաշնակ կազմակերպման, նպատակասլաց կառավարման համընդգրկուն խնդիրներ կան: Մասնավորապես լրջագույն խնդիր է «գիտություն–արտադրություն» կապի արդյունավետ կարգավորման մեջ պետության գործադրած միջոցառումների և ազատ մրցակցության օրենքների ճիշտ հարաբերակցության ապահովումը: Ինչպես արդարացի նկատված է, «տարիների ընթացքում ՀՀ տնտեսության և գիտության համար այս խնդիրը շատ դանդաղ է լուծվում, քանի որ տնտեսությունը հարմարվում է գործող միջավայրին, կապիտալը հոսում է դեպի շահույթ ապահովող, նվազ գիտատար, պակաս հեռանկարային ոլորտներ (առևտուր, սննդի արտադրություն և այլն): Մյուս կողմից՝ խնդրի լուծման հիմքերը եթե փնտրենք պետական միջամտության և հստակ գործող համակարգերի ստեղծման ոլորտում, ապա այստեղ ևս քայլերի դանդաղությունը նկատելի է դարձնում անընդհատ խորացող գիտության և արտադրության միջև գոյություն ունեցող ճեղքվածքը»²⁰:

Տնտեսական իրական բարեփոխումների բացակայության պայմաններում կրթական համակարգի՝ ինքնին օգտակար և հիմնավոր բարեփոխումները նույնիսկ բացասաբար կարող են անդրադառնալ տնտեսական առաջընթացի վրա, քանի որ, մի կողմից՝ բարձր որակյալ մասնագետներ պատրաստելը, այդ թվում՝ միջազգային զանազան կառույցներին միանալով և ծրագրեր կատարելով, բայց, մյուս կողմից՝ նրանց համապատասխան աշխատեղերով չապահովելը ուղիղ ճանապարհ են բացում դեպի արտագաղթ, «ուղեղների» արտահոսքի ուժեղացում: Եթե հասարակության ամեն անդամի ընձեռված չէ ստեղծագործական ինքնիրագործման

հյուսիս, Լեհաստանի մեջ ոսկերչության արհեստի զարգացման զարկ տալով, թե՛ հեռու հարավ, Եթովպացվոց աշխարհի գրականության շարժման մասնակից դառնալով... Հարևան և մինչև անգամ հեռու ընկած ազգերից ո՞րն է, որ օգտված չլինեի հայոց կուլտուրական բարենասնություններից, վիպասաններից եկած և աշուղներին հասած երգերից, նրա ճարտարապետական աննման զարգացած արվեստից, նրա այն բացառիկ լեզվագիտական շնորհից, որ թարգմանչական արհեստից ավելի արվեստ է...» (Ն. Մառ, Հայկական մշակույթը, Եր., 1989, էջ 18, 25):

²⁰ Յու. Մ. Սուվարյան, Վ. Լ. Հարությունյան, Ա. Ա. Սարգսյան, Վ. Վ. Խաչատրյան, Գիտակրթական համակարգի կառավարման ռազմավարությունը, Եր., 2013, էջ 8–9:

լիարժեք հնարավորություն, մանավանդ երբ այդ անդամը նաև կրթական բարձր մակարդակ ունի, ապա հանրությունը ոչ միայն չի կարող լիաժամակ գործադրել իր անդամների նորաստեղծական ներուժը, այլև հարկադրված է հաշտվելու դրա շարունակական կորստի հետ:

Նորաստեղծության կարևոր պայմաններից մեկը **մրցակցության ապահովումն** է հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներում: Խնդիրը հարկավոր է դիտարկել ինչպես բուն Հայաստանի ներքին կյանքում, այնպես էլ արտերկրի հետ տնտեսական հարաբերությունների համատեքստում: Մի կողմից՝ Հայաստանում ձևավորված է օրենսդրական համապատասխան դաշտ, բայց, մյուս կողմից՝ վերջինս բնավ չի նպաստում հայրենական արտադրության մրցունակությանը ներմուծվող արտադրանքի համեմատ: Մասամբ սա, ինչպես արդարացիորեն նկատված է, հետևանք է միջազգային կառույցների և ՀՀ միջազգային պարտականությունների ստանձնամբ պարտադրված մոտեցման, մոտեցում, որը «կարող է անմրցունակ դարձնել հայրենական արտադրանքը, որն արդեն իսկ արտադրական բարձր ծախսերի, գների և այլ գործոնների պատճառով ներմուծվողի նկատմամբ գտնվում է ոչ հավասար մրցակցային պայմաններում՝ հարկման միևնույն ռեժիմների սահմանման պարագայում, ինչը էապես վնասում է տեղական արտադրության մրցունակությանը՝ ընդհուպ վտանգելով վերջինիս հետագա գործունեությունը»²¹: Բայց պակաս վնասակար չեն ներհայաստանյան հիմնախնդիրները, մասնավորապես՝ ծավալուն ստվերային տնտեսության առկայությունը, հակամենաշնորհային միջոցառումների անբավարարությունն ու անարդյունավետությունը, հարկային և մաքսային քաղաքականության սխալները: Այստեղ արդեն, իսկապես, «մրցակցությանը խոչընդոտող խնդիրը կապված է հանրապետությունում օլիգոպոլ տիպի շուկաների գերակայության հետ, որտեղ ամենից հաճախ են կնքվում հակամրցակցային համաձայնություններ տնտեսավարող սուբյեկտների միջև»²²: Ստեղծված իրավիճակում հասկանալի է դառնում նաև այն արձանագրումը, թե Հայաստանում «պետության միջամտությունը սահմանափակում է մրցակցությունը և արգելակում ձեռնարկատիրական գործունեությունը»²³: Դե, իսկ եթե տնտեսության մեջ բացակայում է լիարժեք մրցակցային պայքարը, ապա դժվար է ակնկալել գաղափարների, առաջարկների, կարծիքների, ծրագրերի ազատ պայքար, առանց որի թերի է նորաստեղծությանն անհրաժեշտ միջավայրը:

Տեղեկատվության ազատ շրջանառությունը, հանրության բոլոր անդամների համար նորագույն գիտելիքի և գիտատեխնիկական առաջընթացի նորույթների դյուրին մատչելիությունը ինքնին ընդլայնում են հասարակության ժողովրդավարական զարգացման հնարավորությունները: Դրանք նաև իրական հնարավորություն են ընձեռում տնտեսության ապաօլիգար-

²¹ **Վ. Բոստանջյան**, Տնտեսական մրցակցության կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // Ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները, Եր., 2013, էջ 22:

²² Նույն տեղում, էջ 24:

²³ **Ս. Թավադյան**, ՀՀ տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը նպաստող գործոնները // Ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացման հիմնախնդիրները, Եր., 2013, էջ 92:

խացման (հիարկե, քաղաքական անհրաժեշտ կամքի առկայության պայմանով), ուստի և, թեկուզ այդքանով, խթանում են նորաստեղծական զարգացումը: Գիտելիքը, իմացությունը, տեղեկացվածությունը, դառնալով հասարակության ավելի ու ավելի շատ անդամներին հասանելի, որակապես փոխում են իշխանության և հանրության փոխհարաբերությունները: Ըստ ամերիկացի սոցիոլոգ Էլվին Թոֆլերի՝ իշխանության ավանդական գործիքների՝ բռնության և վարձատրության կողքին հայտնվում է մի նոր գործիք. «Ի տարբերություն փամփուշտների և փողի՝ գիտելիքը չի կարող սպառվել: Դեռևս միայն դա վկայում է, որ իշխանության համար պայքարի խաղի կանոնները, որ կապված են գիտելիքների հետ, կտրականապես տարբերվում են այն կանոններից, որոնցով խաղում են ուժի ու հարստության միջոցով իրենց նպատակներին ձգտողները... Գիտելիքը իշխանության ամենաժողովրդավարական աղբյուրն է»²⁴: Բայց, չնոռանանք, որ նույն տեղեկատվական տեխնոլոգիաները կարող են հանգեցնել հակառակ արդյունքի, իշխող վերնախավի ձեռքին վերածվել շարքային քաղաքացիների մտածելակերպի և գործելակերպի ձեռնածուական կառավարման միջոցի:

Իհարկե, կան նաև հուսադրող երևույթներ. միջազգային կառույցներն ու անկախ փորձագետները Հայաստանի տնտեսական զարգացման առանձին ցուցիչների գծով մերթ ընդ մերթ դրական գնահատականներ են տալիս²⁵, այսինքն՝ կարելի է խոսել դրական տեղաշարժերի մասին. որոշակի պաշարներ կան ինչպես ներքին շուկայում ազատ մրցակցային պայքարի և բարենպաստ նորաստեղծական միջավայր ստեղծելու, այնպես էլ արտաքին շուկայում հայրենական արտադրանքի բարձր մրցունակությունն ապահովելու համար: Առավել հզոր պաշարը, թերևս, հանրային կյանքի բոլոր մակարդակներում կառավարման համակարգերի կատարելագործումն է. համաձայն փորձնական հետազոտությունների հիման վրա արված եզրակացության՝ կառավարման գնահատականի մեկ միավոր աճը հանգեցնում է արտադրողականության 6%, վաճառքի՝ 2,3% և կապիտալ ներդրումների 2,8% աճի²⁶:

Նորաստեղծությունը՝ որպես հանրային իրողություն, կարիք ունի, բնականաբար, համապետական կարգավորման: Վերջինս ներառում է տնտեսական հավասարակշռված քաղաքականություն, ներառյալ՝ գիտական հետազոտությունների կենտրոնացված ուղղորդում, ֆինանսական նպատակային հատկացումներ, դրամաշնորհներ, համապատասխան կառուցվածքներ, ինչպես նաև վերահսկողության ապահովում և պարբերական հաշվետվություն: Միաժամանակ, քանի որ նորաստեղծության ելակետային օղակը՝ նոր գաղափարի հղացումը, անհատի գործունեության արգասիքն է (անգամ երբ անհատը ներառված է համատեղ հետազոտական աշխատանքի մեջ), ապա նորաստեղծության ընդհանուր արդյունավետության համար կարևոր են նաև նորաստեղծության կառավարման ապա-

²⁴ Է. Թոֆլեր, Գիտելիքն ու իշխանությունը տեղեկատվական հասարակության մեջ, Եր., 2006, էջ 82:

²⁵ Տե՛ս «Հայաստանի ազգային մրցունակության զեկույց 2011–2012», Եր., 2012:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 8:

կենտրոնացումը, ակադեմիական ինքնուրույնությունը, ստեղծագործողին ինքնակառավարման լայն հնարավորություններ ընձեռելը: Կենտրոնացման և ապակենտրոնացման սկզբունքները հնարավոր է ներդաշնակ համադրել, եթե ուղորտը կարգավորող մարմինների և հետազոտողների հարաբերությունները կարգավորվեն փոխադարձ վստահության հիմքով, երկխոսային համագործակցության ոգով: Հասարակությունը, ինչպես և առանձին կազմակերպությունը, պիտի յուրացնի նորաստեղծական մշակույթը. սա, ամենից առաջ, նշանակում է, որ նորաստեղծությունը պիտի ընկալվի և հանրության բոլոր անդամներին մատուցվի որպես համակարգված և հարատև իրողություն, այլ ոչ մեկուսի, անցողիկ, առավել ևս պատահական ներդրում:

Նորամուծության առաջնորդման առումով բացառիկ կարևոր է ամենից առաջ ինչպես ամբողջ հասարակության, այնպես էլ ամեն մի կազմակերպության **առաջնորդի դերը**: Ջուտ կառավարչից առաջնորդը տարբերվում է հատկապես նրանով, որ ոչ թե ձգտում է սոսկ ապահովել կազմակերպության խնդիրների բնականոն իրականացումը, այլ ուղղված է նաև ապագային, բարեփոխումների, նորամուծությունների: «Առաջնորդը՝ որպես արարիչ», հարցադրումը նոր չէ²⁷, ավելին՝ քսան տարի առաջ արդեն հստակ ձևակերպվել է «մշակույթն սկսվում է առաջնորդից» սկզբունքը²⁸: Կազմակերպության ղեկավարը հենց իրեն պետք է մատուցի որպես նորարարի, բարեփոխումների իրական ջատագովի: Ամերիկացի տեսաբան Ուորեն Բենիսը հորդորում է առաջնորդներին որակական անցում կատարել պահպանողական ուսուցումից դեպի նորաստեղծականը. եթե առաջինը ենթադրում է իրերի վիճակի արդարացում, երկրորդը մղում է դեպի դրա վերափոխում²⁹: Ինքնին հասկանալի է, որ կառավարման սոսկ վարչական մեթոդները, առաջնորդման անձնիշխանական ոճը բնավ էլ նպաստավոր չեն նորաստեղծությունը խթանելու համար: Այնպես որ, միանգամայն տեղին է մեկ այլ հորդոր. «Դուք չեք կարող պարտադրել ստեղծագործության կամ ստեղծարարության. եթե մարդկանցից ակնկալում եք մտավոր ջանքեր և աջակցություն, դուք պետք է նրանց ընկալեք որպես ձեզ հետ համաստեղծագործողների.... Երբ դուք գնահատեք մարդկանց ստեղծագործությունը ու ստեղծարարությունը և ընդունեք նրանց որպես ամբողջ գործընթացի կենսական մասը, այդ դեպքում ձեր կազմակերպության մեջ զարմանահրաշ փոփոխություններ կկատարվեն»³⁰: Եվ նկատենք, որ այսօրինակ խորհուրդները բնավ էլ խորթ կամ օտարամուտ չեն (ինչպես ոմանք «եվրոպական արժեքներն» են մեկնաբանում) հայ իրականության համար. դրանք հայ տեսական մտքի ընդոծին արգասիքն են: Դեռևս Եզնիկ Կողբացին էր հորդորում առաջնորդին ամենից առաջ սեփական դրական օրինակով ազդել հետևորդների վրա, ոչ թե սոսկ վերացական ճշմարտություններ քարոզելով, «զի մարդիկ յօրինակն առաւել

²⁷ Տե՛ս **R. Fritz**, *The Leader as Creator // Transforming Leadership*. Alexandria, 1986, էջ 159-182:

²⁸ Տե՛ս **E. H. Schein**, *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco, 1997, էջ 1-2:

²⁹ Տե՛ս **W. Bennis**. *On Becoming a Leader*. New York, 2009, էջ 70-73:

³⁰ **S. E. Dolt**, *Noble Leadership: The Way to Lasting Success*, Baltimore: Publish America, 2005, p. 92.

հային, քան ի ճշմարտութիւն»³¹:

Ոչ միայն նորաստեղծության մթնոլորտի, այլև առհասարակ հանրային առողջ կյանքի, անցնում առաջադիմության համար կարևոր է կազմակերպության և ամբողջ հանրության ղեկավարների գործելակերպում **կայունության և փոփոխականության** հարաբերակցության ճիշտ ապահովումը³²: Նորաստեղծությունը ինքնին փոփոխություն է, որպես այդպիսին՝ հարափոփոխ կյանքի, տնտեսական մրցակցության պայմաններում հաջողության հասնելու (երբեմն՝ պարզապես գոյատևելու) գրավական: Հատկապես փոխակերպումային բնույթի հասարակության համար նորաստեղծությունը կենսական անհրաժեշտություն է, հանրային զարգացման հիմնական շարժիչը: Բուն փոխակերպումը պահանջում է շարունակական նորաստեղծություն, և վերջինիս որակով էլ պայմանավորված է հասարակության իրական փոխակերպումը: Իհարկե, ամեն փոփոխություն բնավ էլ չի կարելի ընկալել և ողջունել որպես նորաստեղծություն, մանավանդ երբ հաճախադեպ ու անհիմն փոփոխությունների քանակն այնքան մեծ է, որ դրանց հեղինակներին հաճախ միանգամայն տեղին հարկ է լինում հիշեցնել իրենց հիմնական դերակատարումը. «Կառավարիչների և առաջնորդների մեծ մասը քիչ է հետաքրքրված իրենց գործունեության բուն էությամբ, այն է՝ կայունության կառավարմամբ»³³: Այդուհանդերձ, նորաստեղծության մշակույթի արմատավորմանն ամենից առավել խանգարողը, կարծում ենք, հակառակ երևույթն է՝ կայունության չափազանց շեշտադրումը, երբ տարբեր մակարդակի ղեկավարներ, հանուն «հանրային կայունության» ապահովման (իսկ իրականում սեփական իշխանության ամրապնդման), խեղում են նորաստեղծության ընթացքը:

Իսկ չէ՞ որ, ինչպես ասվեց, ներկայումս «փոխակերպվող» կամ «անցումային» անվանվող հասարակությունները փոխակերպվում, անցում են կատարում «ազատ ձեռներեցության», «կապիտալիստական» տնտեսության, ուստի և կայունության ու փոփոխականության հարաբերակցությունը, այլ կերպ ասած՝ նորաստեղծության համակարգված կառավարումը պիտի որոշվի ոչ թե պետական սոցիալիզմին բնորոշ վարչահրամայական մեթոդներով, այլ նոր կացութաձևի ներքին տրամաբանության թելադրանքով: Ինչպես մշակութաբանության, այնպես էլ կառավարաբանության դիրքերից դժվար է գերազնահատել Փիթեր Դրաքերի աշխարհայացքային-մեթոդաբանական հետևյալ հրամայականը. «Հաջող նորաստեղծության առաջին պայմանն այն է, որ փոփոխությունն ընկալվի որպես բարձրագույն հնարավորություն և ոչ թե որպես սպառնալիք»³⁴:

Բայց երբ այս, միանգամայն հիմնավոր եզրակացությունը որոշակիացնում ենք ըստ արդի Հայաստանում իշխանության լծակներին փաստացի տիրող խավի, համոզվում ենք, որ հատկապես այդ խավի համար նորաստեղծական փոփոխությունները իսկապես կարող են ընկալվել որ-

³¹ Ե. Կողբացի, Եղծ աղանդոց, Եր., 1994, էջ 258:

³² Կայունության և փոփոխականության դիալեկտիկայի մասին տե՛ս Վ. Միրզոյան, Կառավարման փիլիսոփայություն, Եր., 2013:

³³ C. Grey, The folly of change // World Business, 28 March 2006.

³⁴ P. F. Drucker, Managing the Non-profit Organization: Practices and Principles. New York: Harper Business, 1992, p. 68.

պես սեփական իշխանության սպառնալիք: Նորաստեղծությունը էապես հակաբյուրոկրատական շարժում է: Հետանկախացման շրջանում Հայաստանում ձևավորվել է բավական ստվար և շարունակ ստվարացող պետական-կառավարչական բյուրոկրատիա, որի արգելակող դերը չի կարելի թերագնահատել: Պետական բյուրոկրատիայի սերտաճումը գործարար վերնախավին (իսկ վերջինիս միջոցով, գաղտնիք չէ, նաև հանցաշխարհին) ոչ մի լավ բան, մեղմ ասած, չի խոստանում նորաստեղծության ընթացքին: Չէ՞ որ հանրայնորեն ամենանշանակալից նախագծերն իսկ իրականություն կարող են դառնալ՝ միայն բեկվելով այդ իշխող վերնախավի շահերի ուսպնյակով:

Դա է հիմնական պատճառներից մեկն այն բանի, որ Հայաստանը տարածաշրջանային զարգացման առաջատար դարձնելու, տեխնոլոգիական, բանկային, կրթական հզոր կենտրոնի վերածելու՝ ինքնին հիմնավոր և առիքնող նախագծերն ընդամենը հանգեցնում են բյուրոկրատական հերթական կառույցի գոյացմանը: Այս դիտարկման լույսով հիմք ունենք եզրակացնելու, որ փոխակերպումային հասարակություններում նորաստեղծական շիտակ առաջընթացին միտված հանրային ուժերի համար ամենամեծ բարդությունն այն է, որ բյուրոկրատական վերնախավը միշտ էլ հնարավորություն ունի նմանակելու «բարեփոխումներ», որոնք ընդհանուր ոչինչ չունեն իրական նորաստեղծության հետ, այլ լոկ դրա թվացողությունն են:

Այսպիսով, թեպետ նորաստեղծությունը՝ որպես երևույթ, ինքնին բնորոշ է մարդ արարածին և ուղեկցել է մարդկության ողջ պատմությանը, սակայն, որպես սոցիալ-տնտեսական իրողություն, տնտեսավարման եղանակ, հանրային կյանքի էութենական բնութագրիչներից մեկը, կարող է լիաժամակ դրսևորվել արդեն միանգամայն որոշակի պայմանների առկայությամբ: Դրանց ապահովման մեջ կարևոր են ինչպես ազատ շուկայական հարաբերություններով պայմանավորված՝ տնտեսության ինքնակարգավորման օրինաչափությունները (պայմանականորեն ասված՝ «կապիտալիզմի առավելությունները»), այնպես էլ պետական կառույցների և հանրային հաստատությունների շահագրգիռ մասնակցությունն ու նպատակամետ գործունեությունը: Տնտեսական, իրավական և կազմակերպական գործոնների կողքին՝ նորաստեղծական գործունեության բարեհաջող ընթացքի հիմնական նախադրյալներից մեկը նորաստեղծության մշակույթի ձևավորումն է: Վերջինս բազմաբաղադրիչ մի համալիր է և հանրային կառավարման համակարգի առջև դնում է մեթոդաբանական և գործնական բնույթի մի շարք խնդիրներ:

Բանալի բառեր – տնտեսություն, նորաստեղծություն, մշակույթ, նորաստեղծության կառավարում, կայունություն, առաջընթաց

ВАЛЕРИЙ МИРЗОЯН – *Социально-философский анализ проблем формирования инновационной культуры.* – Культурный аспект системы управления инновациями анализируется в плане социально-философского обобщения. Адекватная культурная среда, утверждается в статье, не менее важна для успешной

инновационной деятельности, чем экономические, технологические и организационные факторы. Конкретные проблемы формирования инновационной культуры рассматриваются как в рамках отдельной организации, так и на социальном уровне. Главное – создать и в коллективе, и в обществе мотивацию к разработке новых идей, продуктов и технологий, новых методов ведения бизнеса и организации социальной жизни.

Ключевые слова – экономика, инновация, культура, управление инновациями, стабильность, прогресс

VALERI MIRZOYAN – *Social-Philosophical Analysis of Innovation Culture Formation Problems.* – In this article, some problems of innovation management in the frame of social-philosophical generalization are discussed. According to author, cultural factors are as important for effective innovation process as economical, technological and organizational factors. Both on organizational and societal levels, there must be an adequate cultural climate, which motivates people to desire to seek out new creative ideas, new ways to improve products and technologies, new methods for business and for organization of social life.

Key words – economics, innovation, culture, innovation management, stability, progress